

Népi csillagászati és időjárési megfigyelések-hiedelmek a hartai sváboknál

A csillagásztörténeti kutatások egyik fontos területe bizonyos népek és népcsoportok mindennapi életének és a csillagászat kapcsolatának vizsgálata. Jelen írás egy ilyen kutatómunka eredményeit teszi közkincsé a Meteor olvasói számára: a hazánkban elő német nemzetiség egy meghatározott csoportjának, a Duna-mentén, a Bács-Kiskun megyei Hartán immáron közel három évszázada létező sváb közösség életéből vett példákon mutatjuk be az ottani népi csillagászati, valamint időjárési megfigyeléseket és hiedelmeket – néhány történelmi és néprajzi vonatkozású háttéradattal kiegészítve. A cikk elkészültéhez szük-

segés adatokért és információkért, illetve segítségért köszönet illeti Arnold Jánosné, Gillich Henriknét, Gottschall Pétert (és a hartai Helytörténeti Gyűjteményt), ifj. Kovács Sándort, Orosziné Kustár Rozáliát, Rezsabek Nándornét, Tornyai Nikolettét és Weber Pétert. A felhasznált történeti források közül megemlítenéd Harta nagyközség honlapja, a www.harta.hu, illetve az 1983-ban a Népszava Lap és Könyvkiadó gondozásában, Gallé Tibor szerkesztésében megjelent „Adalékok Harta történetéhez” című alpmű.

A mai Harta több ezer éve, már a neolitik- és bronzkorban is lakott település volt. A Duna közelsége később is vonzotta a különböző népeket: éltek itt szarmaták, avarok, illetve a népvándorlás időszakának több, mára már teljesen eltűnt-beolvadt népcsoportja. A honfoglalást követően immáron magyar település első említése egy 1289-es adománylevélhez kapcsolódik – Harta ekkor még Fejér megyéhez tartozott. A székesfehérvári vár részét képező falu a török időkben teljesen elpusztult, elnéptelenedett. Ismételt betelepülésére 1723–24-ben került sor, amikor gróf Ráday Pál birtokán evangélikus és református vallású németeket telepített le. Mint a hazánkban a 18. században letelepedett németekre, úgy a hartaiak esetében is az általánosító „sváb” megjelölést használták/használgák, eredetük azonban nem feltétlenül a történelmi Svábföldhöz és annak lakóihoz kapcsolódik: württembergi németek mellett voltak köztük pfalzi-hesseni szászok, elzász-lotharingiai elnémetesedett hugenotta franciák, illetve később érkezett stájerországi protestánsok is. Az új hazában már homogén kulturális és etnikai közösséget alkotó hartai németek ezt követően több mint kétszáz éven át döntő többséget alkottak a településen – egészen a második világháborút követő kitelepítésekig. Napjainkban a magukat németnek vallók, illetve német származásúak lélekszámukat tekintve a falu összlakosságának felét teszik ki.

A hartai svábok természetéhez közeli, falusi környezetben éltek, dolgoztak, így mindennapi kapcsolatuk volt az égbolttal. Az ennek során megszerzett tapasztalati tudás, illetve a szájhagyomány útján megőrzött kollektív bölcelet generációról generációra adódott át, és él napjaink információkkal túltelített világában is – elsősorban az idősek körében, valamint nyomokban a fiatalok soraiban. Az ezeket tanulmányozó ember – hasonlóan a műkedvelő csillagász „mesterséghez” – maga is közelebb jut a természethez, megérti, hogy a csillagos ég és a természet megismerésének vágya, és az ezekből megszerzett tudás mindennapi hasznosítása nemcsak a maiak számára fontos. És mindez igaz akkor is, ha ezek a megfigyelések és hiedelmek a mai tudományos állásponttal sokszor nincsenek szinkronban.

A hartai „népi csillagászat” leginkább a Holdat tekintette élete szempontjából meghatározónak. Az egyik legtöbbet hallott, a mai fiatal generációk körében is ismert és élő népi hiedelem szerint a szemölcsök eltávolítását a holdhatás segítheti. Holdtölte előtt, a növekvő fázisban három egymást követő estén háromszor kell egyedül kimenni az ég alá, és a következő mondókát kell elmondani, miközben az eltüntetni vágyott kinövést érinti-simítja az ember: „Amit látok, növekedjen, amit fogok (vagy érzek), fogyjon. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen”.

Bizonyos mezőgazdasági munkáknál is figyelték a Holdat. Tapasztalataik alapján a paprikát újholdkor, a krumplit pedig teleholdkor kell vetni. A kender vetésére pedig az újév utáni századik napot tartották a legalkalmasabbnak – hiszen tudták, hogy a talaj ekkora már kellő mértékben felmelegszik. A hagymát egyfajta barométerként használták: le kellett pucolni, és egy nagyobb darab héját ki kellett tenni reggel a ház elé egy asztalra vagy egy székre. A héjba sót kellett tenni, és ha estére is úgy maradt, mint reggel volt, akkor nagyon hideg időt vártak, ellenben ha a só megereszkedett, akkor az az enyhébb idő előhírnöke volt.

Az emberek megélhetéséhez elengedhetetlen termésmennyiséghez szorosan kapcsolódó esőt megpróbálták előre jelezni. Úgy tartották, hogy ha a Holdnak nagy udvara van, csapadékos idő (eső vagy hó) várható. A holdudvar azonban az időjárás változékonyságát is jelezte számukra. Megfigyelték azt is, hogy ha az állatokat nagyon csípi a legyek, az szintén az esős időt vetíti előre. A déli szél szintén az eső előhírnöke volt. Azt, hogy mennyire fontos az eső, jól példázza az a sváb mondás, hogy „Korai zörgés, késői éhség”, vagyis nagy szárazság, szűk esztendő.

Teleholdkor általában a hideg idő a jellemző – vélték. Az egyik népi időjárás-megfigyelési módszer szerint, ha a hónap első napján jó idő van, akkor abban a hónapban végig kedvező időjárás várható, ellenben ha rossz az idő, akkor az jellemzi majd az egész hót. A hónapok nyolcadik és kilencedik napjának időjárása úgyszintén általánosítható az egész hónapra vonatkozóan. Az időjárás előrejelzését szolgálta az úgynevezett Luca-naptár is. Ezt december 13-tól, Luca napjától vezették: az erre a napra jellemző időjárás felelt meg januárnak, a következő nap februárnak, és így tovább. A Lucától számított 12 nap tehát a 12 hónapot vetítette előre.

Érdekes módon a Nap mint égitest szinte egyáltalán nem fordul elő a hartaiak égboltmegfigyeléseinél, a népi időjárásjóslásban. Egyetlen említése arra utal, hogy a felkelő központi csillag egyfajta megmentő – elúzi a sötétet, az éjszakát. Ellenben fontos szerepet játszik a település egyik jelképében: Harta címerének bal felső részében ez szerepel. De nemcsak a közelmúltból származó jelenlegi címer tartalmaz égitest-jelképet. A régi községi pecsétnyomók közül az 1735., az 1738. és 1752. évben használt két ötágú, míg egy 1777-es, egy 1793-as és egy 1819-es okmányon használt pecsét

két hatágú csillagot is tartalmaz. A stilizált hatágú csillagábrázolás megtalálható a messze földön híres hartai festett bútorokon is – a bútor jellegétől függetlenül mindig szinte azonos módon ábrázolva.

A sváb hagyományok a csillagképek egészére vagy részleteire is utalnak. Az Ursa Maior Göncölszekere a hartai németeknél „Ökrösszekér” volt. Az Orion három jellegzetes, egy sorban elhelyezkedő és hasonló fényességű ős csillagára, az Alnitak–Alnilam–Mintaka hármásra utalva a „Három egyforma” megnevezést használták. Bizonyos zöldségek (például a répa és a zeller) vetésénél azt tartották, hogy nem szabad a „Rák jegyében” elvégezni, mivel ekkor csak gyökere lesz, de maga a növény nem növekszik megfelelően. És honnan tudták, hogy mikor van a „Rák jegye”? Ezt az információt a szinte minden paraszti portán megtalálható kalendáriumokból nyerték. A legnépszerűbb mély-ég objektum is – hasonlóan más népekhez – saját elnevezéssel bírt: a Plejádok volt a „Kotlós kicsibéivel”.

A hartaiak a település földrajzi szélességén meglehetősen ritka sarki fényt is ismerték. A pazar természeti jelenséget a háború előszelének tartották – és ezen hitükben megerősítve is érezhették magukat, hiszen az 1938-ban országosan is látott aurora borealis pont a második világháború előtti időszakban, szinte annak előestéjén borította lángba a hartai égboltot.

A gyűjtőmunka zárásként egy más jellegű természeti jelenségekhez kötődő, de a megfigyelők szerint a 2002-es Hartát is elérő nagy árhullám esetén igazzá vált hiedelem: ha a macskák szaladnak a háztetőn, akkor árvíz lesz. A cikk szerzője pedig csak remélni tudja, hogy az idő lassú és nyugodt áramlása a szép hagyományokat és a sok száz éves gyakorlati tapasztalatokat soha nem fogja elmosni.

REZSABEK NÁNDOR

Belső borítónkon bemutatunk néhány szép hartai csillagmotívumot. A felvételeket Vinczúr Balázs készítette.

Új csillagásztörténeti portál indult!

2004. április 24-én 10 órakor megkezdte működését az első magyarországi csillagásztörténeti honlap, a csillagásztörténet.csillagaszat.hu. A weboldal létrehozásának ötlete nem új – az elmúlt esztendőknben több megkezdett, sajnos azonban félbemaradt kísérlet is történt erre. Az elmúlt év végén azonban a Magyar Csillagászati Egyesület Csillagásztörténeti Szakcsoportja és a Meteor csillagásztörténeti rovata hivatalos oldalaként egy merőben új koncepció jegyében – részben persze a már elvégzett munkára és humán erőforrásra alapozva – egy kialakításában, tartalmi és technikai vonatkozásban úttörő kezdeményezés látott napvilágot, ami közel fél éves munka után a kedves Olvasó által is látható végeredményt hozta. A honlap Szerkesztői remélik, hogy erőfeszítéseik nem voltak hiábavalóak, és bíznak abban, hogy a kiváló szerzőknek köszönhető cikkek és tanulmányok, illetve a számos háttéradat és dokumentum egy helyen összegyűjtve, minden érdeklődő számára elérhető módon történő közzététele hozzájárul a szakterület művelőinek „kiszolgálásához”, a csillagásztörténet szélesebb körű megismertetéséhez és sokak számára történő megkedveltetéséhez.

REZSABEK NÁNDOR SZERKESZTŐ
BALATON LÁSZLÓ TÁRSZERKESZTŐ, WEBMESTER